

В. В. КОРОЛЬ, Л. В. МЕДИНСЬКА. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ЯК ПРОЯВ РІВНОСТІ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

Досліджуються проблеми забезпечення єдності судової практики як прояву рівності учасників судового процесу. Обґрунтовано положення, що рівність у кримінальному судочинстві повинна забезпечуватися судом при постановленні справедливого вироку та призначенні покарання відповідно до закону та з врахуванням рішень суду, які визнані Верховним Судом України обов'язковими при розгляді аналогічних кримінальних справ.

Ключові слова: єдність судової практики, рівність учасників судового процесу.

Анализируются проблемы обеспечения единства судебной практики как выражения равенства участников судебного процесса. Обосновано, что равенство в уголовном судопроизводстве должно обеспечиваться судом при вынесении справедливого приговора и назначении наказания соответственно к закону и решению суда, которые определены Верховным Судом Украины обязательными при рассмотрении аналогичных уголовных дел.

Ключевые слова: единство судебной практики, равенство участников судебного процесса.

This article researches the problems of providing of unity of judicial practice as parts of equality of participants of trial. Equality in a criminal process must be provided by a court at the acceptance of just sentence and awarding punishment under the law and decreets in analogical criminal cases.

Key words: equality of participants of trial; unity of judicial practice.

Необхідність забезпечення пріоритету прав та свобод особи у кримінальному судочинстві, створення механізмів їх реалізації обумовили пошук дієвих способів вирішення проблеми однакового застосування кримінально-процесуального законодавства України, що на сьогодні становить дійсну загрозу правам та інтересам учасників кримінального судочинства, порушує засаду рівності учасників судового процесу.

Забезпечення єдності судової практики є однією із складових розвитку правової системи, яка потребує визначеності не лише на конституційному та галузевому рівні, але і в процесуальній формі реалізації права. Актуальність дослідження питання єдності судової практики зумовлена також неоднаковістю застосування судами України норм матеріального права при постановленні вироку, що порушує засаду рівності учасників судового процесу перед судом, оскільки таким чином не забезпечується право підсудного на постановлення справедливого вироку.

Наведеним обумовлена мета дослідження, яка полягає в з'ясуванні проблеми забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах та її узгодження з рівністю учасників судового процесу.

Проблеми однакового застосування законодавства судами України торкались Д.В. Кухнюк, Л.А. Луць, П.П. Пилипчик, М.І. Сірій, С.В. Шевчук, Проте науковцями не розглядалось дане питання відносно рівності учасників судового процесу

у кримінальному судочинстві.

У найбільш яскравій формі зміст та сутність рівності історично розкривався у взаємозв'язку людини з державою, і саме цей зв'язок визначав її юридичний зміст[№]. Юридична рівність – це рівність юридичного статусу державно-правоздатних суб'єктів, насамперед їх основних прав і юридичних обов'язків, що полягає у формальній рівності прав і свободі. Формальна рівність передбачає рівну міру прав і обов'язків у всіх громадян, однаковий для всіх простір соціальної свободи. У поняття права рівність входить і рівний ступінь відповідальності осіб перед законом і.

Зміст рівності у кримінальному процесі полягає не лише у рівності прав та обов'язків, а також у рівному ступені відповідальності перед законом тих суб'єктів кримінального процесу, які притягаються до відповідальності, виключаючи при цьому будь-які форми дискримінації. У зв'язку з цим виникає питання – чи є складовою принципу рівності у кримінальному судочинстві рівність перед законом лише суб'єктів, які підлягають (притягаються до) кримінальної відповідальності? Як видається, на це питання слід дати позитивну відповідь з урахуванням того, що у змісті рівності перед законом беззаперечно розглядають винятки, які пов'язані з особливим порядком притягнення до відповідальності окремих категорій цих осіб (інститут імунітетів у кримінальному процесі).

Рівність у кримінальному судочинстві повинна забезпечуватися судом при винесенні справедливого вироку та призначенні покарання відповідно до вчиненою особою злочину. Тим більше, як зазначає Д.В. Кухнюк, вимога однакового застосування кримінально-процесуального законодавства судами України тісно пов'язана з принципом рівності перед законом і судом та полягає в тому, що для кожного за однакових обставин закон повинен застосовуватись однаково⁴.

Питання про співрозмірність покарання вчиненому діянню продовжує залишатись відкритим у кримінальному судочинстві. Стаття 372 КПК України визнає невідповідним ступеню тяжкості злочину та особі засудженого таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею Кримінального кодексу України, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим як внаслідок м'якості, так і суворості. Незважаючи на таке формулювання закону, нічим не визначено, де є та межа відповідності, якою має користуватися суд, призначаючи вид і розмір покарання. Тому на практиці досить часто мають місце ситуації, коли за вчинення одного й того ж діяння особи, які притягаються до відповідальності будуть нести різні покарання, що залежить не лише від пом'якшуючих і обтяжуючих обставин, а й від певного соціального чи матеріального становища особи-правопорушника, що є неприпустимим. Так, колегія суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Тернопільської області від 13 лютого 2007 р., розглянула апеляцію на вирок Козівського районного суду, яким особу засуджено за ч.1 ст.121 КК України до 5 років позбавлення волі. В своїй апеляції засуджена вказує на невідповідність призначеного їй покарання ступеню тяжкості вчиненого злочину та її особи внаслідок суворості, при цьому посилається на першу судимість, позитивну характеристику, стан здоров'я, наявність неповнолітньої дитини. Як наслідок розгляду справи, колегія суддів задовольнила апеляцію засудженої і пом'якшила призначене їй покарання, звільнивши її на підставі ст.75 КК України від відбування покарання призначеного судом покарання з випробуванням та іспитовим строком на один рік⁵. Водночас 20 лютого 2008 р., в цьому ж суді мав місце розгляд апеляції аналогічного змісту на вирок Тернопільського міськрайонного суду, яким особу засуджено

також за ч.1 ст.121 КК України до 5 років і 6 місяців позбавлення волі. Апелянт обгрунтував своє прохання тим, що судом першої інстанції не було повністю враховано всі пом'якшуючі його вину обставини: наявність першої судимості, позитивної характеристики, допомога для госпіталізації потерпілого прохання потерпілого не позбавляти волі засудженого, стан здоров'я (гепатит «С»). Як наслідок, колегія суддів ухвалила: пом'якшити засудженому покарання за ч.1 ст.121 КК України із застосуванням ст.69 КК України до 3 років позбавлення волі⁶. Тобто за вчинення аналогічного злочину, при наявності практично однакових обставин має місце постановлення різних вироків зі звільненням від відбування покарання з випробуванням та з призначенням трьох років позбавлення волі відповідно.

Кримінально-процесуальні акти інших країн більш детально регламентують дане питання. Так, § 3553 «Винесення вироку» Частини II «Кримінальний процес» Розділу 18 «Злочини і кримінальний процес» Зводу законів Сполучених Штатів Америки встановлює, що при призначенні конкретного покарання суд повинен не допускати необгрунтованих відмінностей в розмірі покарання обвинуваченого, якщо воно встановлене за аналогічне діяння щодо особи, яка визнана винною у вчиненні такого ж злочину⁷. У вказаному положенні законодавства США міститься пряма вказівка керуватися єдиною судовою практикою для того, щоб не було відмінностей при призначенні покарання за аналогічні злочини різним категоріям осіб, які їх вчинили. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що однаковість застосування судової практики є проявом рівності перед законом, адже судовий прецедент в США є офіційним джерелом права.

В українському законодавстві проблема єдності судових рішень залишається однією із найбільш актуальних. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (ст.ст. 17, 32) покладає на Верховний Суд України та вищі спеціалізовані суди завдання з забезпечення однакового застосування судами законодавства⁸. На відміну від США та інших країн англо-американської правової системи, українське законодавство офіційно не визнає судового прецеденту, але узагальнення судової практики, які дає Верховний Суд України та Вищі спеціалізовані суди продовжують відігравати важливу роль при вирішенні конкретних справ. А це, на думку С.В. Шевчука, «є квазіпрецедентним правом, оскільки є обов'язковим для нижчих судів та опосередковано обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин, які застосовують норми права»⁹.

«Класичне» прецедентне право формується у результаті розгляду судом вищої юрисдикції конкретної справи, а не встановлюється як результат абстрактних узагальнень судової практики щодо певної категорії справ. Основу прецедентного права становить мотивувальна частина рішення по конкретній справі, де пояснюється чому саме так, а не інакше ця справа вирішена. Принцип, що закладається в основу мотивації, повинен отримати повторне застосування судом при вирішенні аналогічної справи¹⁰.

Слід зазначити, що впровадження доктрини судового прецеденту у законодавство романо-германських правових систем і України в тому числі, почало відбуватися з моменту підписання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї. Створюване Європейським судом з прав людини право, на думку А.О. Селіванова, є класичним прецедентним правом, основою якого є принцип *ratio decidendi* (з лат. – підстава для вирішення), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає

нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн-учасниць Конвенції¹¹.

Крім того, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23. 02. 2006 р. при розгляді справ суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права¹². Таким чином, Україна закріпила на законодавчому рівні прецедентні рішення Європейського суду як джерело права.

Слід зазначити, що до моменту прийняття зазначеного вище нормативного акту, ще у 1997 році Україна ратифікувала Європейську Конвенцію про захист прав та свобод людини і визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Але рішення національних судів з посиланням на цей документ та рішення-прецеденти Європейського суду є досить мало. Такі рішення є новаторськими, адже є прикладами використання міжнародного права у процесі прийняття рішення для інших судів. Так, із 50 опитуваних нами суддів Івано-Франківської, Тернопільської та Хмельницької областей лише 10 (20%) вказали на те, що вони у своїй практиці з розгляду кримінальних справ використовують рішення Європейського Суду з прав людини. При цьому лише троє із них (6%) посилались на практику Європейського Суду з прав людини у двох і більше випадках.

Одним із таких рішень є ухвала колегії суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Тернопільської області від 05 березня 2003 року. В апеляції засуджений вирок Борщівського районного суду від 30 грудня 2002 року за ч.2 ст.364 КК України на п'ять років три місяці позбавлення волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих обов'язків на 2 роки, просить вирок суду скасувати, а справу направити для проведення додаткового розслідування, в зв'язку з тим, що судом і слідством були допущені односторонність і неповнота в з'ясуванні обставин, які мали значення для встановлення істини у справі. Перевіривши доводи апеляції, матеріали кримінальної справи, колегія суддів прийшла до висновку, що органами досудового і судового слідства було допущено ряд помилок, які призвели до порушення передбаченої в ст.129 Конституції України засади рівності учасників судового процесу перед законом і судом, їх змагальності в наданні ними суду своїх доказів (не забезпечено рівні можливості зі стороною обвинувачення в наданні та дослідженні доказів у справі, заявленні клопотань та здійсненні інших процесуальних прав). На думку суду, вказані гарантії засад судочинства щодо рівності учасників судового процесу, їх змагальності поєднуються з такими ж вимогами п.1 ст.6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо «права на справедливий суд» і рішенням Європейського Суду з прав людини по справі Де Хаес і Гійселс проти Бельгії від 24.02.1997 р., в якому Суд підтвердив, що «принцип рівності сторін – складова частина більш об'ємного поняття справедливого судового розгляду – вимагає, щоб кожній із сторін була надана розумна можливість представляти свою справу в таких умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом»¹³.

Отже, незважаючи на невелику кількість рішень вітчизняних судів з посиланням на рішення Європейського Суду з прав людини можна говорити про позитивну тенденцію в цьому напрямку. Тим більше, що потреба України у судових прецедентах зумовлена наявністю неякісної системи нормативно-правових актів, які містять безліч прогалин, колізій та дублювань Усунення цих недоліків можливе за допомогою суду, який не лише захищає інтереси особи, а й здатний створити

дієвий механізм захисту.

Питання судового прецедента як джерела кримінально-процесуального права України на рівні дисертаційного дослідження розглядав Д.В. Кухнюк, який дав визначення судового прецеденту у кримінальному процесі під яким слід розуміти рішення суду, винесене при здійсненні правосуддя в кримінальній справі з певного процесуального питання, в якому сформульовано правило, що є загально-обов'язковим для застосування судами нижчої або рівної ланки при вирішенні подібних процесуальних питань під час розгляду кримінальних справ¹⁴.

Тобто рішення суду в конкретній справі може бути визнано прецедентом якщо в ньому сформульоване певне правило, усунуто прогалину, рішення суду містить тлумачення існуючої норми чи принципу та пройшло перевірку в апеляційному чи касаційному порядку. При підтвердженні судом вищої інстанції правильності прийнятого рішення судом нижчої інстанції, авторитет цього правила підсилюється і воно стає зразком для розгляду аналогічних справ.

Статус прецедента судове рішення може отримати лише після визнання його таким Верховним Судом України. Саме це, на думку П.П. Пилипчика, сприяло б вирішенню проблеми неоднакового застосування одних і тих же законів місцевими, апеляційними та вищими спеціалізованими судами¹⁵.

Забезпечення єдності судової практики в національній правовій системі може стати реальністю лише за умови об'єднання зусиль на різних напрямках юридичної та політико-правової діяльності. Це рівною мірою стосується і законотворення, і адміністрування, і правосуддя, при цьому кожен із перелічених напрямків робить свій внесок у справу однакового застосування правових норм як самостійно, так і у взаємодії з іншими¹⁶.

Як відомо, втілення у життя правил поведінки здійснюється шляхом процесу реалізації норм права, який складається із певних форм – додержання, виконання, використання та застосування правових норм. Правовозастосування – це розв'язання конкретної справи, життєвого випадку, певної правової ситуації. Правозастосування здійснюється всіма державними органами і посадовими особами, у тому числі слідчим, прокурором, особою, яка провадить дізнання, суддею (судом). Обов'язковою складовою всієї судової діяльності як форми правозастосування є судове тлумачення. Саме такий механізм тлумачення забезпечить єдність судової практики, а не лише аналіз узагальнених судових помилок, і буде проявом рівності осіб перед законом.

Якщо нижчі суди здійснюють тлумачення норм права, зосереджуючись на цілях розгляду окремої конкретної справи, то тлумачення вищої інстанції, що відбувається в порядку перегляду судових рішень передбачає завжди дві мети, а саме, визначити правову основу для вирішення конкретної справи, і, одночасно, визначити шлях для судової практики у широкому, необмеженому колі подібних правових спорів¹⁷.

Таким чином, вважаємо за необхідне конкретизувати повноваження Верховного Суду України щодо забезпечення єдності судової практики через визначення ним судових рішень, які будуть обов'язковими при розгляді аналогічних кримінальних справ. Це сприятиме однаковому застосуванню законодавства всіма судами, в тому числі й при призначенні покарання.

З метою усунення неоднакового застосування закону при постановленні вироку та призначенні покарання при розгляді аналогічних кримінальних справ, пропонуємо: доповнити ч. 1 ст. 65 КК України, яка визначає загальні засади призна-

чення покарання п. 4, яким зобов'язати суд призначати покарання, враховуючи рішення суду в аналогічній кримінальній справі; доповнити ст. 323 КПК України частиною другою такого змісту:

«Вирок постановляється відповідно до закону та рішень суду в кримінальних справах, які визнані Верховним Судом України обов'язковими при розгляді аналогічних справ».

– доповнити ст. 371 КПК України пунктом наступного змісту: «4) незастосування чи неправильне застосування рішень суду у кримінальних справах, які визнані Верховним Судом України обов'язковими при розгляді аналогічних справ».

– доповнити ст. 373 КПК України частиною другою такого змісту: «Невідповідність призначеного судом покарання ступені тяжкості та особі засудженого визначається з урахуванням рішень суду в кримінальних справах, які визнані Верховним Судом України обов'язковими при розгляді аналогічних справ».

1. *Левкуліч В.В.* Морально-етичний та правовий зміст категорії «рівність» [Електронний ресурс] // Мультиверсум. Філософський альманах: [збірник наукових праць] / Гол. ред. В.В. Лях. – К.: Український центр духовної культури, 2004. – Вип. 39. – С. 116–130. Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Levkul_1.htm 2. *Конституція України*: від 28 червня 1996 року: науково-практичний коментар / [Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк та ін.]. – Х.: Право, К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 123. 3. *Левкуліч В.В.* Цит. праця. 4. *Кухнюк Д.В.* Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2008. – С. 5. 5. *Кримінальна справа №11-189/2007р.*: Апеляційний суд Тернопільської області. 6. *Кримінальна справа №11-48/2008 р.*: Апеляційний суд Тернопільської області. 7. *Уголовное право США* // Уголовное право буржуазных стран: Общя часть. [сборник законодательных актов]. / под ред. А.Н. Игнатова и И.Д. Козочкина. – М.: Изд-во УДН, 1990. – С. 70. 8. *Про судоустрій* та статус суддів: закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2453-17> 9. *Шевчук С.* Порівняльне прецедентне право з прав людини. – К.: Реферат, 2002. – С. 77. 10. *Шевчук С.В.* Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – №6. – С. 16–17. 11. *Селіванов А.О.* Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – №7. – С.2. 12. *Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини*: закон України від 23.02.2006р. № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3477-15> 13. *Ухвала* колегії суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Тернопільської області від 05 березня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.u21.org.ua/ukr/sud_rishenna1.htm 14. *Кухнюк Д.В.* Цит. праця. – С.7. 15. *Пилипчик П.П.* Верховний Суд України і забезпечення однакового застосування судами законодавства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=t&i=&d=564> 16. *Сірий М.І.* Забезпечення єдності судової практики – важливий напрямок розвитку правової системи України // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – №6. – С. 6. 17. *Сірий М.І.* Цит. праця. – С. 8.